

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE TÜRKİYE: BİR İSPANYOL YAKLAŞIMI

Prof. Dr. VICTOR MORALES LEZCANO
Çeviren: MEHMET NECATİ KUTLU

I

GENEL ÇERÇEVE : İSPANYA'DA YENİLENMENİN SEBEBİ

İspanya'da yenilenme çabaları, XX. yüzyılın ilk otuz yılını kapsar. Joaquín Costa, oligarşi ve önderlerin otoriteleri hakkında konferanslarını 1902 yılında Madrid'de Ateneo'da vermiştir. Ünlü hatip ülkenin sorunlarına karşı, yazılı ve doğrudan formüllere eğilimiyle daha sonraları gereğinden fazla yüceltilen "okul ve kiler" formülünü ortaya artmıştı.

İspanyol yenilenme hareketlerinde diğer bir kilometre taşından bahsetmek gerekirse -ki o, döneminin Katalan ve Portekizli düşünürlerini ve politikacılarını da sarsmıştır- Ortega y Gasset "*España Invertebrada*" (*Omurgasız İspanya*)'sında (1921) bizlerin sorun olduğumuzu ve kurtuluşun yalnızca Avrupa'dan gelebileceğini gözlemlemiştir. Günümüz İspanya'sının temel yönü olan -yüzyılın ilk yarısında yarımada toplumunun başarısız modernleşmesi- hakkında fazlaca ısrarcı duruma düşmemek için İspanyol yenilenme hareketlerinin bin dokuzyüz seksenler sonrasının en anlamlı atılımına değinmek istiyorum. Bu atılımın çıkış noktası Manuel Azaña'nın kalemidir. Doğduğu şehir olan Alcala de Henares'deki halkevinde verdiği "El Problema Español" (4.11.1911) adlı konferansından, Primo de Rivera diktatörlüğünün askeri sansürü nedeniyle Buenos Aires basınında çıkan "*La Dictadura en España*" (İspanya'daki diktatörya) hakkındaki makalelerine kadar, 1930-1940 arasındaki değişik yazılı eserlerini, makalelerini, savaş konuşmalarını, parlamento görüşmelerini hiç saymıyorum. Azaña geçmişten toplayarak, beyninde yumuşatarak bir yenilikçi söylem yaratıyor ve bununla İspanyol toplumunun zihinsel, siyasi ve maddi yenilenmesine uygun bir gıda oluşturuyordu.

Madrid, Lizbon ve Barselona çıkışlı çeşitli milli iyileşme formülleri XX. yüzyılın ilk otuz küsur yılı sürecinde ertelendiler (ne kadar da çok yıl geçmiş aradan). Yine de İspanyolcada 14 Nesli deyiimiyle anılanlar arasında entellektüel bir kaygının dayanağı vardır, bu kaygı Katalunya'da Prat de la Riba, Al-

mirall ve Margall'larda, Portekiz'de Eça de Queiros, Castelo Branco ve Alfonso Casta'larda yansımasını bulmuştur. Borja Riquer'in, A. Balcells'in, A.H. Oliveira Marquez ve Hipolito de la Torre'nin çalışmaları, İspanya sınırları içinde dokuzyüzlü yıllar İspanyol yenilenme hareketlerinin akıl hocaları arasındaki farklılıkları ve kıyaslamaları ortaya çıkarma açısından aydınlatıcıdır. Hatta askeri ya da sivil kıyafetler içinde milli yenilenme politikalarıyla uğraşan yöneticiler için de böyledir. Bunların arasında Portekiz'de Sidonio Paes, Sa Cardoso ve Oliveira Salazar; Katalunya'da Prat de la Riba, Cambó, Macia y Companys; Madrit'de Melquiades Alvarez, Santiago Alba, Primo de Rivera sayılabilir. Tümü birbirinden farklı ideolojilerle ve çoğu zaman aynı yerde birleşmeyen somut politik formüllerle devleti, bölgeyi ve sonuç olarak, İber Yarımadasının sosyal dokusunu yenilemeye çalıştılar.

Adı geçen yenilikçilerden bazılarının, aradaki uzaklığa rağmen, 1908'deki Jön-Türk ihtilaliyle ("leading-man" Enver Paşa'dır) başlayan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde (1932-1938) kurulan ve halâ yaşayan Türk Cumhuriyetini ortaya çıkaran, Türk-Osmanlı aydınlarının bağrında şekillenmiş olan eşdeğer harekete duydukları ilgi gözönünde bulundurulursa burada kısaca taslağı verilen bu genel çerçevenin boş olmadığı ortaya çıkar.

Doğu meselesinin ortaya çıkışından, Cumhuriyetin kuruluşuna dek (1908-1923) süren, Türk medeniyetinin çalkantılı döneminin ve Kemal Atatürk'ün yeni başkenti Ankara'dan esinlediği reformlardan kaynaklanan değişimlerin, köklü yeniliklere pek susamış olan Portekiz, Katalan ve İspanyolca konuşan aydınlar arasında, İber Yarımadasında bir yansımasının olup olmadığı konusundaki geçici tahkikata verilen emekler boşa çıkmadı; sözkonusu olan, bugün sıkça görülen ve Akdeniz boyunca yanlamasına yol alan bir dersti. Diğer bir deyişle görülmeye çalışılan, asırlık geçmişten alınan hayali mirasın aşağı yukarı ne kadar ağırlığı olduğu ve içinde bulunduğumuz yüzyılım tarihi sallantılarının, daha önceden var olan düşsel berraklığı ne denli bulandırdıkları idi.

"Last but not least", konu edilen, sel gibi akan, önceleri basılı, sonra da görsel-işitsel bilgilerin, Akdeniz toplumlarının geçmişten edindikleri görünüm-lerini değiştirip değiştirmedikleri, bu yüzyılım sonuna dek neden ve nasıl korundukları ya da nasıl değiştikleri sorusudur. Bu uzun araştırmayı başka bir zamana bırakıp burada şimdi, bu konuyu çağdaş tarihin çok özel bir dönemine (1914-1939) ait kılan, önemli özelliklere değinilecektir.

Profesör Jover Zamora, çok özlü bir konu olan, Avrupa sorunsalının İspanya'da algılanışı konusunda önemli bir şey söylemiştir. Bu satırların yazarı da İspanya'nın bir takım sosyal kesitlerinde, pozitivist tarih biliminin Doğu Me-

selesi adını verdiği, çöküş dönemindeki Türk-Osmanlı İmparatorluğuna yönelik meydana gelmiş olan imgesel değişimleri bir çerçeveye oturtmaya yardımcı olmuştur.

O halde bu çok eski meselenin, 1923'de Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce nasıl göründüğüne bakalım.

II

DOĞU MESELESİNİN İSPANYA'DAN GÖRÜNÜMÜ

Osmanlı İmparatorluğuna yönelik eski muhalif görüşler, XVIII. yüzyıl İspanyasında yerlerini, dağılması Avrupadaki güçlerin dengelerini bozabilecek büyük, karmaşık ve çökme sürecindeki bir imparatorluk olduğuna dair görüşlere bıraktı.

Bizim görüşümüze göre, Domingo Badia'nın (Ali Bey) "*Viaje por Asia y Africa*" adlı eserinde ortaya koyduğu düşüncelerini, bir Andres Borrego'nun "*La guerra de Oriente considerada en si misma y bajo el punto de vista de la parte que Espana puede verse llamada a tomar en la contienda europea, 1855*" adlı eserlerinden ya da Castelar'ın denemelerinden (*La Cuestion de Oriente 1876*) ve yahut da Rafael Maria de Labra'nın uluslararası nitelikteki konferans ve konuşmalarından (*Turquia y el Tratado de Paris de 1856 y un aspecto de la cuestion de Oriente ambos opusculos de 1877*) ayıran, maddi farklılığın köklerinde bu husus yatar.

Doğrusu aralarında Osmanlı İmparatorluğunun kleidoskopik görüntülerini veren, diplomatik, konsüler, dini (Kudüsteki dini mekanların korunması ve gözetimi) ve doğubilimci (Opisso, Blasco Ibañez, Gomez Carillo) literatürlerden ayrı olarak, bazen içerden (İmparatorluğun bir eyaletinde yerleşik din adamları, gezginler), bazen de İspanya'dan (siyasi vakanüvisler, yazarlar) olmak üzere Doğu meselesi hakkında İspanyolca bibliyografyaya çok özgün katkılar olmuştur ve katkıları taktire şayandır.

Askeri yönü olanlar yani tartışmalı bir bölgenin savaşla ilgili, siyasi, coğrafi açıdan araştırması ve tanınması amacıyla yapılan geziyi ortaya koyma amacı güdenler de vardır. Burada bahsedilen II. İsaabel döneminde, genelkurmay tarafından teşvik edilen ve Avrupanın yolu izlenerek, Birinci Dünya Savaşına dek süregelen bir faaliyet ve edebiyattır.

Kırım Savaşı (1853-55) Türk-Rus Savaşı (1877), Balkanlardaki çatışmalar (1912-13) ve Ermenistan, Kürdistan, Libya, Mısır sınırlarında yaşanan savaş durumları, bu edebiyatın yazarlarına bol bol ilham verdiler.

Türk-Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki, İspanyol biyografisini, o devirde Reus kontu olan Juan Prim, imparatorluğun bağrında kaynayan gerek Müslüman gerekse Hristiyan milletlerin, Tuna sınırında, Prut geçidinde, Sivastopol şehrinde, Trakya, Makedonya, Sırbistan, Transilvanya, Bukovina bölgelerinde potansiyel casus belli (ÇN)¹ oluşturabilecek birer mazeret teşkil ettikleri bir kaç on yılda oluşturdu.

Bu eserin sayfaları, 1880-1914 arasında Doğu meselesini Avrupa ittifak sistemlerinin üzerinde durduğu kırılğan bir kubbe haline getiren nedenlerinin analizine girmekten uzaktır. Jose Pilar Moralez'in (*Turquia teatro de la guerra de Oriente 1876*) Modesto Navarro Gracia'nın (*La campaña de Moskowa Ensayo historico-militar, 1883*) Martin Arrue'nin (*Guerra de Crimea, 1889*) adlı eserleri ise bu subayların geziyi gerçekleştirip, hafızalarında kalanları, rapor ya da gözlemler halinde getirdikleri dönemde yaşanan ya da bir süre önce yaşanmış çatışmalar hakkında askeri birer katkıdan öteye gitmezler. Sadece örnek teşkil etmesi için, Barrios Carrion'un Doğu meselelerinin genel çerçevesini, modası geçmiş, açık olmayan ama olası haliyle nasıl ortaya koyduğunu görelim.

“Dahası içten içe çürümüş olan Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı, bir kaç yılda, başladı ve korkunç gelişmelerle devam etti: Aynı dönemde, Rus İmparatorluğunda, öldürücü bir kanser misali, nihilizm ortaya çıktı; Almanya üzerindeki üstünlük hayallerini yitiren Avusturya, Koeniggraetz'de yitirdiklerinin telafisinin orada olduğunu düşünerek, gözlerini Doğuya çevirdi; Avrupada en küçük haline indirgenmiş Türkiye mücadele etmiyor, artık mücadele edemiyor; ancak mirasçı namzetleri olan Rusya ve Avusturya birbirlerine meydan okurcasına bakıyorlar; bugün Doğu meselesi şu soruyla ortaya konabilir: Bu iki güçten hangisi Ayasofya'ya haçı dikecek? Geleceğin ve bir çok diğer sorulara ne gibi cevaplar getireceğini söyleyebilmek ise çok güç”.

Epidauros'daki Yunan bağımsızlık ilanı (1822) ile Petroviç Karadjordje'nin başkaldırısının (1804-1813) Sırlara sağlamış olduğu özerkliğin izinden giden, kaynamakta olan, ve egemen, bağımsız devlet oluşumunun eşigindeki Balkan milletleri hakkında ise, bu yazar şunları ekliyor:

“Küçük Balkan devletlerinin, şimdilik Rus ve Avusturya'nın etkisiyle oluşan çalkantılara boyun eğdiklerini görmekteyiz; bunlar, politik şahsiyetlerini güvence altına alamamış küçük devletler, devletlerin kurulmasından önce yaşanan sallantılı dönemi geçerek, yaşamlarına başlıyorlar, çıktığı zaman iki rakip devletle sınırlı olmayacak savaş için binlerce bahane öne sürmeliler. Evet, görünen neden ne olursa olsun, daha önceden belirlemiş oldukları, Türkiye üzerindeki nihai yönetim hakkını elde etme amaçlarını gerçekleştirebilmek

¹ Savaş hali

için mutlaka savaşacaklar; ama, Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'da hiç kimsenin ne olduğunu bilmediği o esrarengiz, Avrupa dengesinin korunması için mücadele edeceklerdir”.

Diğer bir örnek vermek gerekirse, Romen kralı I. Carol (esas ismi, Prens Charles de Hozenzollern-Sigmaringen) tarafından bizzat generallik rütbesi verilen mühendis albay Jose de la Llave y Garcia eserinin ilk 126 sayfasında krallığı anlatmış ve Romanya'nın o dönemde içinde bulunduğu siyasi, sosyal, entellektüel durumu hakkında derin bilgiler içeren güzel bir anlatım sergilemiştir. Ayrıca Macaristan, Rusya, Bulgaristan ve Sırbistan arasında kaybolmuş bu Latin ülkesinin mali ve iktisadi durumuna da değinmiştir.

Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşının çıkışı, eskimiş orientalizm katkılı ve casusluk literatürü kaynaklı yarı diplomatik, yarı olay yerinde siyasi gözlemlere dayalı, melez görevlerin doğması için bir takım fırsatlar yarattı.

İspanya'nın Marques de Mulhacen (Mulhacen Markizi) ünvanı verdiği Paris Üniversitesinden de “Docteur es-lettres” (Edebiyat Doktoru) ünvanı bulunan, İspanyol diplomatı Carlos Ibanez de Ibarra'nın eseri, kanımca bu öğeleri bünyesinde barındıran bir örnektir (*D'Athenes a Constantinople La situation politique en Orient, Paris-Neuchatel, s.a, yayım tarihi muhtemelen 1917'dir*).

Ibanez de Ibero, I. Dünya Savaşı esnasında Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye'de dolaşmıştır. Eseri iki yönden önem taşır; öncelikle dikkatini yoğunlaştırmış olduğu konu, bu üç ülkedeki siyasi hayatın anlatımıdır, öte yandan, eserinde, Mondros Mütarekesinden sonra, Atina ile İstanbul arasındaki çekişmeyi anlama konusunda temel taşı olabilecek, Türk ve Yunan dünyaların önde gelen isimleriyle yaptığı görüşmeler de yer alır.

Kral I. Konstantin'den, gönüllü müttefik Eleutario Venezilos'a, tartışmalara konu olan, meşruti Osmanlı hükümetinin başkanı (ÇN)² Enver Paşa'dan, İttihat ve Terakki'nin fikir babalarından Mithat Şükrü'ye kadar herkes, Mulhacen Markizi'nin, savaş dönemi notlarında yer alıyor.

Yazarın aşığı yukarı 1916 yılında koyduğu teşhis, içinden gelen Alman sempatisi nedeniyle ittifak devletleri arasında yer alan yaşlı Türkiye'nin çaresiz yenilgisini ilan ediyordu.

“Donç, il faut viser a atteindre directement le militarisme prussien en l'attaquant dans son rapaire; c'est une entreprise difficile, mais non pas irrealisable; une offensive heureuse dans les Balkans faciliterait singulierement

² Enver Paşa, o devirde Harbiye Nazırı Vekili görevinde bulunuyordu.

cette tache; l'effondrement de son reve d'hegemonie en Orient atteindrait l'Allemagne dans ses oeuvres vives, l'isolerait completement et, desormais, les Imperiaux devraient songer a passer de l'offensive a d'une invasion par le Sud''.

Rusya'nın Dardanellos (Gelibolu)'dan geçerek Balkanlar üzerinden kurtarılması ve bundan önce de Konstantinopolis'in işgali İbañez de Ibero'nun öngördüğü şekilde gerçekleşmedi. Almanların Doğu cephesindeki idare merkezi olan Brest-Litovsk'da Troçki önderliğinde bir Sovyet heyeti ile, Almanya, Avusturya, Macaristan, Türk-Osmanlı askerleri ve diplomatları arasında, Bulgar elçisi Papov'un katılımı olmaksızın yapılan görüşmeler barış görüşmelerinde bir parantez açtı. (17 Aralık 1917-22 Mart 1918). Üçlü ittifaka mensup orduların Selanik'den saldırıya geçerek, Tuna boylarına ulaşmaları ise 1918 yılının Eylül ve Ekim aylarını buldu. Ancak bu olaydan sonra, savaşın sonunun yıldırım hızıyla yaklaşmakta olduğu anlaşıldı. Görülen odur ki, Büyük Paris Konferansından önce yapılan ateşkesler ve imzalanan anlaşmalar - Versailles (Alman İmparatorluğu), Neuilly (Bulgaristan), St. Germain (Avusturya), Trianon (Macaristan) ve Sevr (Türk-Osmanlı İmparatorluğu)- savaş sonrasında da geçerli olacak bir nihayete varma amacı taşıyorlardı.

Buna rağmen zafer, İbañez de Ibero'nun tam ve şartsız olarak bağlanmasa da haklı nedenlerden ötürü sempati duyduğu tarafın oldu. Kitabında bölgedeki karmaşık savaş haline ve dünya savaşına karışan ülkeleri bekleyen yakın gelecek hakkındaki yaklaşımları burada daha önce bahsedilen kitaplara göre daha yoğun ve zariftir.

III

TÜRKİYE'DE CUMHURİYETİN İLANININ PORTEKİZ VE

KATALUNYA'DAKİ YANSIMALARI

Türk-Osmanlı İmparatorluğunu yenileşme konusundaki kararsızlığından ve durgunluğundan, 1908'deki meşruti politik çalkantılarına, I. Dünya Savaşının yıkıcı depremine ve sonunda 1923 yılında Kemal Atatürk tarafından cumhuriyetin kuruluşuna sürükleyen olayların Iber Yarımadasında yarattığı yansımalar iki bölgede yoğunlaşmıştır.

Bunlardan birincisi yüzyıllardan beri bağımsız bir devlet olarak yaşamış olan yaşlı ülke Portekiz'di. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kral II. Manuel tahttan indirilerek 5 Ekim 1910 günü I. Cumhuriyet ilan edilene dek, düşünen Portekizli nesiller arasında onmaz bir yeniden canlanma ve yenileşme ihtiyacı hüküm sürdü. Joao Chagas bu dönemde şöyle yazmıştı:

“Portugal salve-se com a Republica ou nao se salva”. Kendisini söylem açısından adalet yanlısı, laik ve ruhban sınıfı karşıtı sayan yeni Lusiten rejimine önde gelen bir çok siması da böyle düşünüyordu.

İdeolojik savunucuları tarafından sabırsızlıkla beklenen bu tarihi değişim zamanının önemli iki isminden biri, hükümetin başı ve Portekiz Demokrat Partisinin ruhu ve beyni olan Alfonso Costa (1871-1937), diğeri ise Portekiz'in üçlü ittifakın yanında yer aldığı I. Dünya Savaşının kritik dönemlerinde savunma bakanı olan topçu generali Ernesto De Sa Cardoso'dur (1864-1950). Öte yandan geçmiş yüzyıllarda İngiltere ile olan ilişkiler gözönünde tutulduğunda, bu dönemde Portekiz'in başka türlü davranması da sözkonusu olamazdı.

Sa Cardoso bu dönemde sahip olduğu bilgilerden ötürü en aşırı cumhuriyetçi ve antifaşist askeri kanadın birleşme noktası haline gelmişti. Diğer bir deyişle Galicia'daki ardçılar tarafından desteklenen ve Kuzey eyaletlerindeki entrikalar nedeniyle kaygılı olan o dönem Portekizinin mutlakiyet karşıtlarının. İlk anda uzlaşmaz bir tutum sergileyen Alfredo de Magalhaes gibi cumhuriyetçiler kendilerine mecazi olarak Genç Türkler adını veren cumhuriyetin demokratikleşmesi ve ilerlemesi yanlısı Portekizli subaylarla amaç birliği ettiler. Bunların arasında Helder Ribeiro, Americo Olavo, Alvao Pope gibileri araştırmaya değer isimler bulunur.

Bu aşamada kendilerini, 1908-1914 arasında, Atatürk'ün yürüttüğü milli atılımın öncesinde Türk yenileşme hareketlerinin temellerini Selanik, İstanbul ve İzmir'de atan Genç Türklerin yerine koyan politik ilerleme bayraktarlarının basın ve yayın hareketlerinin üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bu saptama bilimsel bir hatırlayışın bir parçası olarak kalabilir ya da öte yandan Akdeniz çerçevesinde yer alan çağa aykırı toplumlarda ilerlemenin bayraktarlığını yapan, yenileşme hareketlerinin sevinciyle kendi düşünce, davranış, oluş tarzlarının arasında gidip gelen subay sınıfları arasında karşılaştırmalı bir çalışmanın başlangıç noktası haline gelebilir.

Bu notları yazarken, Antonio Ferreiro (*A volta con as Dictaduras, Lisboa, 1927*) ile Licinio Rendeiro'nun (*Tres Homens de Historia Contemporanea, Lisboa, 1938*) çalışmalarından bahsetmemek haksızlık olur.

Ferreiro Avrupayı gezmiş ve Oliveira Salazar'ın fikirlerine yakın bir yayıncıydı. Türkiye'deki değişimler hakkında eserinde yer alan bölümler, hayranlık ile alay, yaşlı Hristiyanlarda görülen Türk karşıtı sabit fikirlerle Gazi'nin cüretkar politikalarını takdir arasında gider gelir.

Oysa Licinio Rendeiro'da eserin üçte birini kaplayan bilimsel ve övgü nitelikli yorumlarla karşılaşıyoruz (geri kalan üçte ikilik bölüm Oliveira Salazar'a ve Polonya'nın güçlü adamı Pilsudski'ye ayrılmıştır).

Eserin bilimsel yönünde bir takım hatalar görülür. Takdirin sözkonusu olduğu kısımlarda ise Atatürk'ün reformizmine destansı bir yaklaşım görülür:

“A obra realizada pelo Ghazi e tao vasta, e tao grandiosa, que quasi ultrapassa os limites do poder humano”.

Bu Portekizli yazar yeni Türk rejiminin milliyetçi reformlarında içten içe yenilenen ve aynı zamanda otuzlu yıllar Avrupasında etkili olan uluslararası gerginlik ortamından uzaklaşan bir ülkenin temellerini görme eğiliminde olan çağdaşlarıyla fikir birliği içindeydi.

“Ate la, -diyordu Rendeiro-, vive a sua divisa. Tudo pelo povo, nada contra os outros”.

Sonuç olarak birinci Salazarist dönem Portekiz yayıncılığında Kemalist olgunun yansımalarında Gazi'nin askeri-siyasi şahsiyetinin altı çiziyor, 1924 ile -1914'deki tutumunun tersine altı yıllık anlaşmazlık süresince tarafsız kaldığı- II. Dünya Savaşı öncesinde Atatürk'ün ölüm yılı olan 1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyetinin oynadığı barışçı rol ve reformlarının ilerici yönlendirilmesi vurgulanıyordu.

Türkiye'nin dış görünümünü değiştiren olayların yansımalarının görüldüğü diğer bir bölge İspanyol devleti içinde özel bir yeri olan Katalunya idi. Bu yansımalar Francesc Cambó'nun şahsında çok belirginleşti (1876-1947).

Cambó, yüzyıl başlarında prenslikte kamuoyunu oluşturan gazete niteliğindeki, “*La Veu de Catalunya*”nın sayfalarında seçkin bir Katalanist olarak dikkati çekmişti. İşte bu dönemde Cambó, Prat de La Riba ile birlikte “Lliga Regionalista”yı kurdu. “Solidaritat Catalana” adlı politik konfederasyonda birleşen yerel menfaatler ve güçler “Programa del Tivoli”ye alındılar (Nisan 1907). Programın yönetim maddeleri arasında, Katalan yerel hareketinin yenileşme ve canlanma isteği defalarca dile getirilmiştir. Cambó, kendisine sadece Katalunya'da değil, 1918-1923 yılları arasında Maura, Garcia Pieta ve Sanchez Guerra'nın sözde milli kurtuluş ve konsantrasyon hükümetlerinde de güç odaklarına tırmanma imkanı veren bu ilkelere sadık kalmıştır.

1923-1930 yılları arasında parlamentonun çalışmalarına ara verdiği Primo de Rivera döneminde Cambó, yirmili yıllar ve bir çok pazarlıkla, politik manevralarla, düzeyli koleksiyonlarla ve sembolik olarak “Cataluña” ismi konmuş olan kendi yatıyla yaptığı Akdeniz gezileriyle geçen bizzat Cambó'nun kendi yaşantıları hakkında önemli noktaları aydınlığa kavuşturan iki eser yazar. Bunlardan birincisinin adı “*En torno del Fascismo italiano. Meditaciones y comentarios sobre problema de politica contemporanea*” (Barcelona, Editorial Catalana, 1925)'dir. Cambó'nun Mussolini'ye ve İtalyan toplumunun ye-

nileşme yanlısı politik hareketine gösterdiği ilgi, faşizmin, kendi yükselişini kamuoyu önünde süslemekte kullandığı yenileşmeci karakteri hakkında az da olsa bilgi sahibi olan kişileri şaşırtmamalıdır.

Bu denemenin XVIII. bölümünde (“Devletin görevi nasıl değişti”) -her seferinde daha Minotauros, daha müdahaleci, daha hükmedici-, Cambó, içlerinde ciddi düzen ve denge sorunları bulunan endüstriyel dönem karmaşık toplumlarının yönetilebilirliği hakkındaki düşüncesinin harikulade bir anahtarını vermektedir. Bu da, halkı kazanmak için demagojinin kullanımı ve böylelikle ülkenin politik hayatını kurtararak onu belli bir vadeyle bir diktatörün ya da bir partinin eline bırakmaktan ibarettir (Bkz. *Las Dictaduras, Madrid-Barcelona, Espasa-Calpe, 1929*). Bu fikir Cambó'nun İspanya'nın ikinci cumhuriyetinin gelişyle nihai olarak sağa yönelmesinden önce, henüz içinde bulunduğu liberal-muhafazakar ortama aittir. 1923 ortasında Cambó yatıyla, bazı arkadaşlarını da yanına alarak Adriyatik sularında bir yolculuğa çıktı. Tekne Trieste limanından demiralı; Atina, Korfu, İstanbul “Cataluña”nın başlıca durakları oldular. Mudanya ve Bursa bu seyahatin son bulduğu yerler oldular. Bu anlatıma, bizzat Cambó tarafından “*Memories*” adlı eserinde (*Barcelona, Editorial Alpha, S.A, V.I, PP 512*) yer verilmiş ve içinde arkadaşı arkeolog Sadurni Jimenez de bol bol geçmiştir (*L. Asie Mineure en ruines, Paris, Plon, 1925*).

Cambó'nun gezi izlenimleri adıyla kaleme aldığı ortak eserler, “*Visions d'Orient*” adlı küçük bir kitapta toplandı (Barcelona, Editorial Catalana, S.A. 1924).

Cambó'nun barış anlaşmaları ve savaşın sonuçları nedeniyle Doğu Akdeniz'in bu bölümünün o dönemde geçirmekte olduğu değişimleri, bağımsız ve özgün bir şekilde anlattığı eser, “*Visions d'Orient*”dir. Cambó bu kitapta (Venezelos'un dört elle sarıldığı) Yunan “Megali Idea”sının yenilgisiyle beraber Ankara'daki milliyetçi hareketin zaferini de özetler.

Cambó aşağıdaki parçada Kemalist deneyimin cumhuriyetin kurulmasından önceki başarısız reformcularla, I. Constantin'in Yunanistanıyla hatta sadece bunlarla değil 14'deki savaşın sonlarından itibaren Balkanları doldurmaya başlayan cumhuriyetçi devletlerle karşılaştırıldığında getirdiği yeniliği özetlemiştir:

“I el moviment d'Angora comptava amb un cabdill que aplegava, al hora, el prestigi i l'aptitud. Mustafa Kemal no era solament un gran general: Era i es un formidable politic; un home la qualitat suprema del qual es de saber manar i de saber infondre confiança cega i devocio fanatica a aquells que comanda. La intensitat del seu fervor patriotic no li obscuro mal uan visi

exactissima de lagrealitats, tant militars com politiques. I cuan home estudia detalladament la seva accio des de Samsun al traktat de Lausana, no sap que admirar mes: Si l'apostol desvetilador de la consciencia nacional d'un poble, o el militar que crea un exercit i el porta constantment a la victoria, o el politic que, sense una feblesa i sense una imprudencia, sap governar els seua, sap guaniar-se alitats obtenint molt i no donant res, i sap despres de la victoria, mesurar exactment fins on poden arribar i en quin punt han d'aturar-se les seves pretensiones?'

Cambó Katalanist bir Katalan olarak Atatürk'ün kişiliğinde, riskli siyasi macerasının tümünü yalnızca düzenini kurmak ve amaçlarına ulaşmak için, silahların kullanımına ayırmayan doğuştan başbuğ olan şahsiyeti görmüyor, Gazi'de Türklüğün özünü, imparatorluğun başşehrinin (İstanbul) kozmopolitizminin zararlarından ve yabancıların (Yunanlılar, İtalyanlar, İngilizler) müdahaleci hilelerinden kurtaran, Anadolu'nun yenileştirici liderini görüyordu. Sonuç olarak Atatürk kendi tarzında modern aleme girişinin başlangıcında olan, sürekli kurumsal bir geleneğin -Türkiye Cumhuriyeti- kurucusuydu.

Cambó'nun 1914-1919 yılları arasında dünyanın geçirdiği tüm değişikliklerin görülebilen izleriyle dolu olan 1923 İstanbul'u hakkında yazdıkları ise ayrı olarak değerlendirilmeye değerdir. Bunlar çağdaş Doğunun esin kaynağı olduğu İspanyol hayalgücünün sayfaları arasına girer; gelecekte de onu bu çerçevede değerlendirmek gerekecektir.

Bu arada, Cambó'nun kitabında öncelikle askerlerden, sonra memurlardan oluşan Türk dünyasının kurnaz asalaklar ve vatansız fırsatçılarla dolu, ihtiyar ve baştan çıkarıcı İstanbul'a uyumsuzluğunu vurgulayışını incelemekte yarar vardır.

“Constantinople i Turquia son coses no sols diferents sino gairebe contraries: que la força i la prosperitat de l'una recolzen sobre la decadencia i l'afebliment de l'altra.”

Yıllar sonra Emilio Garrigues, Ankara'da yerine getirdiği diplomatik görevinin, esin kaynağını teşkil ettiği, Türkiye hakkındaki önemli kitabında bu düşünce çizgisinde ısrar etmiştir.

Cambó'nun savaş sonrası Türkiye'sindeki değişimleri algılayışı kanımca biraz da, bizzat yazarın içine zerk etmiş olduğu burjuva Katalanizmine ait milliyetçi tutumdan kaynaklanan, tazelikten yoksun olamayan kültürlü gezginlerin kaleminin verdiği cesarettten yoksun değildir.

Cambó'nun metninde bunlardan öteye aranıp bulunabilecek saptamaları tarih bilimi her zaman haklı çıkarmıştır. Halen Kraliyet Tarih Akademisininin

başkanı olan ve bazı Müslüman Doğu ülkelerinde İspanya büyükelçiliği yapmış olan Arapbilimci D. Emilio Garcia Gomez'in aşağıdaki alıntı yaptığım sözleri de onu haklı çıkarır niteliktedir.

“Türkiye Atatürk ile, İspanya'nın arada neredeyse bir yüzyıllık bir süre olduğu halde iki kerede yaptığı bir şeyi bir kerede halletmiştir: Bağımsızlık savaşı ve 98 hareketi. Asker olarak Atatürk ülkeyi neredeyse yenilen durumundan çıkarıp yenen durumuna geçirerek vatani kurtarmıştır. Kültürel inkılapçı olarak ise eşi benzeri olamayan ürpertici bir cüret göstermiştir. Onun ellerinde Türkiye, Avrupa olmak için Asya olmaktan vazgeçmiş, İslam hilafetinin merkezinden laik bir cumhuriyete dönüşmüştür; kozmopolitizm tartışma götürülecek Hitit akrabalığını içeren bir Türkçülük haline gelmiş; bir kasırgaya maruz tutulan dil Arapça ve Farsça sözcüklerin yer aldığı sayfaların hemen tümünü birer birer kaybetmiş, bunun yerine Ural-Altay sentaksının özünü canlandırmıştır; görkemli kıyafetleri Avrupa düzeyine indirgenmiş (yedi kaftanlı paşalar frak giymişler ve başlarına da, türbanı bırakıp şapka ya da kasket takmışlardır); Arap alfabesi ölmüş yerine Latin alfabesi konmuştur. Loti'nin Aziyadeleri -tabii eğer Loti'nin Aziyadeleri gerçekten Aziyade idiyeler- peçeyi unutup salonlarda fokstrot yapmaya ve parlamentoda nutuk atmaya başladılar, tüm Türk vatandaşları soyadlarını değiştirdiler, dini tarikatlar kapatıldı, kanunlar, takvimler, uzunluk ölçüleri, adetler örfler değişti. Kısacası her şey değişti, taş üstünde taş kalmadı. Bu nitelikte bir değişimin hiç bir millete kendi içinden biri tarafından yaptırılmadığına gerçekten inanıyorum...”

Böylesine güzel bir sonucun ardına, imgeleme, bir uygarlığın, bir ülkenin, bir şehrin, ya da öne çıkan bir kişinin, bir zaman politik analizlerine hedef olduğu, kliomanisini uygulamak için tarihi bir bahane haline geldiği ya da edebi anlatımlarına ilham kaynağı olduğu diğer bir toplumun “Kültür-tragor”leri, ahcıları, analistleri ve izleyicilerinin imgelemeleri, doğrudan ya da hayali algılayışları hakkında pek fazla bir şey ekenebileceğini sanmıyorum.

Bu konu, uygun bir zamanda tekrar açmak üzere şimdilik kapatmayı uygun bulduğum çok uzun ve derin bir konudur. Son olarak burada, Türkiye'nin, İslamdan kaynaklanan kültürel ve dini mirasını değiştirmeye yönelik isteğinde, siyasi sisteminde ve devlet şeklinde bir kaç onyılda tamamladığı değişimlerin bazı İber yazarlarına uyandırdığı ilginin sürekliliğini de kaydetmek isterim.